

Jarosław Koral

Mniejszości narodowe w Polsce po 1989 r.

Resovia Sacra. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej 11,
243-257

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. Jarosław Koral

MNIEJSZOŚCI NARODOWE W POLSCE PO 1989 R.

Wstęp

W ostatnich latach obserwuje się w Polsce renesans zainteresowania mniejszościami narodowymi. Niewątpliwie jest to przejawem światowej tendencji odwrotu od społeczeństwa masowego i wzmocnienia się roli małych społeczności, w tym mniejszości. Ważną kwestią jest określenie tożsamości poszczególnych społeczności uznawanych za mniejszości narodowe. Współcześnie obserwuje się zjawisko budzenia świadomości pochodzenia mniejszościowego przez licznych działaczy społeczno-politycznych i kulturalnych. Przypominając dzieje swych społeczności, ich zasługi cywilizacyjne oraz wkład do kultury polskiej, wskazują na potrzebę kontynuacji dzieła swych przodków, a zarazem też budzą poczucie odrębności narodowej jako kategorii dumy, a nie wstydu społecznego. Podkreśla się przy tym, że państwo polskie przychylnie jest życiu społeczno-kulturalnemu mniejszości narodowych – wspiera je normatywno-prawnie, organizacyjnie i finansowo. Niniejszy artykuł będzie próbą przedstawienia aktualnej sytuacji mniejszości narodowych oraz ich uprawnień w naszym kraju po 1989 r.

1. Wyjaśnienie pojęcia mniejszości narodowe

Dzisiejsza Polska nie jest w pełni tego słowa znaczenia państwem wielonarodowościowym. Żyją w niej jednak reprezentanci wielu narodów, którzy ze względów historycznych, społecznych, ekonomicznych i politycznych osiedlili się tutaj i mieszkają. Niektóre grupy przybyły na ziemię polskie z daleka, inne mieszkają na swoich naturalnych etnicznych terenach,

należących obecnie do państwa polskiego. Zasadnym wydaje się więc w tym momencie przybliżenie rozumienia terminu mniejszości narodowe, by następnie dalej rozpocząć ich charakterystykę.

Mianem mniejszości narodowych zwykło się nazywać te społeczności, które zamieszkują na ziemiach polskich od stuleci bądź kilkudziesięciu lat, posiadają struktury organizacyjne (wyznaniowe, społeczno-kulturalne) i zaadoptowali się dobrze w rzeczywistości społeczno-ekonomicznej i politycznej Polski. Są to społeczności zamieszkujące na pewnym terytorium, różniące się od większości jego mieszkańców cechą lub cechami, które powodują uznawanie ich w świadomości społecznej za odmienne¹. Cechą taką bywa najczęściej język, religia, świadomość narodowa lub kultura. Dlatego T. Waleczny analizując zagadnienie mniejszości narodowych stwierdza, że jest to:” szczególny rodzaj grup społecznych, wyróżnionych spośród innych z uwagi na dwie istotne cechy. Po pierwsze stanowią osobną kategorię w obrębie grup mniejszościowych, wyodrębnioną ze względu na kryterium członkostwa, opierającego się na przynależności etnicznej. Wiąż etniczna bazuje na wspólnocie kultury, zwłaszcza języka i religii, wyrasta jednak także na gruncie tożsamości terytorialnej i wiary w pokrewieństwo. Pokrewieństwo to przybiera postać symbolicznego, podzielanego przez wszystkich członków mniejszości narodowych przekonania o wspólnej etnogenezie, chociaż w niektórych typach zbiorowości prenarodowych – takich jak ród, klan, szczep czy plemię – bywa realne. Po drugie, wszystkie mniejszości, w tym religijne, polityczne, czy rasowe, wyróżnia kontekst kulturowy i społeczny, w jakim się lokują, nadający im cech grup relatywnie mniejszych, słabszych, podatnych na dyskryminację”².

Analizując problematykę mniejszości narodowych warto zwrócić uwagę na ich typologię i klasyfikację, które stosują różne kryteria wyodrębnienia. Mamy więc mniejszości narodowe, które identyfikuje się w oparciu o konkretne cechy biologiczne, bądź środowiskowe – szczepy, mniejszości rodowe i plemienne, kasty, grupy rasowe. Dalej mniejszości wyodrębnione ze względu na kryteria terytorialne i kulturowe – mniejszości typu narodowego, etnicznego, wyznaniowego lub językowego. Kolejną grupę stanowią mniejszości oparte na odrębności kulturowej i ideologicznej – mniejszości autochtoniczne i wyznaniowo-językowe³. Powyższa klasyfikacja uwzględ-

¹ Por. Popularna encyklopedia A-Z, Kraków 1999, s. 575.

² T. Paleczny, *Mniejszości narodowe*, w: *Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II*, red. A. Zwoliński, Radom 2003, s. 302.

³ Szerzej na ten temat piszą: *Mniejszości narodowe w Polsce*, red. Z. Kurcz, Wrocław 1997; A. Budyta-Budzyńska, *Mniejszości narodowe-bogactwo czy problem?: instytucjonaliza-*

nia wiele kryteriów i odrębności, które w gruncie rzeczy decydują o rodzaju konkretnej mniejszości narodowej.

Nasz kraj jest jednym z najbardziej jednolitych krajów europejskich. Zamieszkujące na terenie Polski mniejszości narodowe stanowią bowiem 3-4% ogólnej liczby społeczeństwa. Stanowi to liczbę od 1,2 mln do 1,7 mln⁴. Obecnie ludzie legitymujący się narodowością polską tworzą ponad 95% ogółu ludności naszego państwa. Sytuacja taka powstała w wyniku największych migracji ludności, które miały miejsce w ciągu ostatnich 80 lat⁵. Zmiany obszarów zamieszkania poszczególnych grup narodowych są trwałe, jednakże pamięć o rodzinnych stronach jest ciągle żywa i jest przekazywana z pokolenia na pokolenie.

Po drugiej wojnie światowej władze polskie starając się zacierać różnice narodowościowe ujmowały prawa mniejszości jako uprawnienia indywidualne. Deklaracja Sejmu Ustawodawczego z 22 lutego 1947 r. w przedmiocie realizacji praw i wolności obywatelskich wspominała jedynie o równości wobec prawa bez względu na narodowość, rasę, religię, pochodzenie, stanowisko lub wykształcenie. Podobnie kwestie te regulowała Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 22 lipca 1952 r., gwarancje równości stanowił w niej artykuł 67 ustęp 2, który stwierdzał, że obywatele Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, niezależnie od płci, urodzenia, wykształcenia, zawodu, narodowości, rasy oraz pochodzenia i położenia społecznego mają równe prawa. Z tego ogólnego sformułowania wynikało, że kwestia narodowości obywateli pozostawała ich osobista sprawą oraz, że każdy obywatel otrzymywał prawo do jej zachowania i pielęgnowania. Artykuł ten stanowił podstawę indywidualnych gwarancji praw obywateli w dziedzinie narodowościowej. Inaczej mówiąc prawa poszczególnych mniejszości narodowych stawały się sumą indywidualnych praw poszczególnych jej członków⁶. Przepisy te zostały utrzymane w mocy przez ustawę konstytucyjną z 17 października 1992 (Mała Konstytucja). Nieco szerzej analizowaną problematykę ujęła nowa konstytucja przyjęta przez Zgromadzenie Narodowe 2 kwietnia 1997 r. Gwarantowała ona wszystkim obywatelom, w tym i członkom mniejszości narodowych, równość wobec prawa i zakaz dys-

cja mniejszości narodowych w Polsce w latach 1989-2002, Warszawa 2002; M. Hałaszkowski, *Zmiany położenia mniejszości narodowych i religijnych w Polsce w latach 1989-1993*, Lublin 1998; F. Kalinowska, *Kompendium wiedzy o społeczeństwie*, Piła 1999.

⁴ Por. M. Hałaszkowski, dz. cyt., s. 46.

⁵ Por. J. Tomaszewski, *Mniejszości narodowe XX wieku*, Warszawa 1991, s. 20-35.

⁶ Por. *Mniejszości narodowe w Polsce*, Warszawa 1998, s. 8-11.

kryminacji (art. 32), wolność zrzeszania się (art. 12), równouprawnienie kościołów i związków wyznaniowych. Konstytucja zawiera także w rozdziale drugim zatytułowanym „Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela” artykuł 35 bezpośrednio dotyczący naszego zagadnienia: pierwszy ustęp brzmi: „Rzeczpospolita Polska zapewnia obywatelom polskim należącym do mniejszości narodowych i etnicznych wolność zachowania i rozwoju własnego języka, zachowania obyczajów i tradycji oraz rozwoju własnej kultury. Ustęp drugi: Mniejszości narodowe i etniczne mają prawo do tworzenia własnych instytucji edukacyjnych, kulturalnych i instytucji służących ochronie tożsamości religijnej oraz do uczestnictwa w rozstrzyganiu spraw dotyczących ich tożsamości kulturowej”⁷. Ponadto artykuł 27 gwarantuje mniejszościom narodowym wynikające z ratyfikacji umów międzynarodowych prawa językowe.

Ponadto w latach 1991-1992 Rzeczpospolita Polska zawarła układy o przyjaznych stosunkach ze wszystkimi swoimi sąsiadami, wpisując w nie ustalenia, które w odniesieniu do mniejszości narodowych mają zbliżoną treść i stwierdza się w nich m.in. że: umawiające się strony reprezentować będą prawo i wypełniać obowiązki dotyczące mniejszości narodowych zgodnie ze standardami międzynarodowymi, szczególnie europejskimi oraz, że przynależność do mniejszości jest sprawą osobistą każdego obywatela przynależność do mniejszości narodowej nie zwalnia obywatela z obowiązków lojalnego postępowania wobec swojego państwa i korzystania ze swoich prawa zgodnie z prawem krajowym⁸.

W naszym kraju wskutek przemian systemowo-politycznych lat dziewięćdziesiątych XX w. pojawili się liczni obcokrajowcy. Ulice i place targowe polskich miast i wsi zapełniły się przedstawicielami Ukraińców, Białorusinów, Litwinów, Rumunów, Cyganów, Wietnamczyków itp. Wielu z nich otrzymało pozwolenie na pobyt stały dzięki polskim korzeniom lub wskutek zawarcia związku małżeńskiego z obywatelem polskim. W tym czasie powstało szereg nowych organizacji zajmujących się mniejszościami narodowymi, a te, które pozostały z czasów wcześniejszych uległy wewnętrznym zmianom. Przede wszystkim zaniechano nadzoru policyjnego tych instytucji, jaki funkcjonował w poprzednim systemie, a nowe prawodawstwo dało możliwości swobodnego działania.

⁷ H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918-1995*, Lublin 1998, s. 44.

⁸ Por. *Wyznania religijne. Stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 1993-1996*, Warszawa 1997, s. 160.

2. Wybrane mniejszości narodowe w Polsce

Ponieważ jak zostało to już stwierdzone Polska jest krajem, w którym żyją wielorakie grupy etniczne i narodowe, koniecznym wydaje się bliższe omówienie tych mniejszości, które pod względem liczebności i zakresu działalności zajmują szczególne miejsce w życiu społeczeństwa.

Białorusini to mniejszość narodowa tradycyjnie zamieszkała na terenach województwa podlaskiego. Dokładana liczba tej ludności jest trudna do ustalenia, jednakże szacunki naukowe podawane są w granicach 250-300 tys.⁹ Narodowość białoruską, podczas narodowego spisu powszechnego ludności i mieszkań przeprowadzonego w 2002 r. zadeklarowało 47 640 obywateli RP, w tym: w województwie podlaskim – 46 041, mazowieckim – 541, warmińsko-mazurskim – 226, lubelskim – 137, pomorskim – 117, zachodniopomorskim – 117. Należy zaznaczyć, że w województwie podlaskim przedstawiciele społeczności białoruskiej zasiadają we władzach samorządowych, dysponując większością w radach niektórych powiatów i gmin. Mniejszość białoruską reprezentują w Sejmie RP posłowie Eugeniusz Czykwin i Aleksander Czuz, natomiast w Senacie RP Sergiusz Plewa (wszyscy trzej SLD-UP). Języka białoruskiego, jako języka ojczystego, uczy się w 40 placówkach oświatowych 3664 dzieci i młodzieży należących do mniejszości białoruskiej. Zdecydowana większość przedstawicieli mniejszości białoruskiej należy do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego.

Główne organizacje:

- Białoruskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne,
- Związek Białoruski w RP,
- Związek Młodzieży Białoruskiej,
- Rada Programowa Tygodnika „Niwa”
- Białoruskie Stowarzyszenie Literackie „Białowieża”,
- Białoruskie Zjednoczenie Demokratyczne
- Białoruskie Towarzystwo Historyczne,
- Stowarzyszenie Dziennikarzy Białoruskich,
- Białoruskie Zrzeszenie Studentów.

Niemcy to mniejszość narodowa zamieszkująca teren całej Polski. Instytut Zachodni w Poznaniu podaje, że według danych polskich Niemców żyjących a naszej ojczyźnie jest około 300-400 tys., a według szacunków nie-

⁹ Por. B. Weigel, *Inni to także my*, Gdańsk 1998, s. 35.

mieckich do 1 min.¹⁰ Natomiast według narodowego spisu ludności liczba ta wyniosła 147 094 obywateli RP. Mniejszość niemiecka zamieszkuje głównie tereny województw: opolskiego – 104 399, śląskiego – 30 531, dolnośląskiego – 1 792, warmińsko-mazurskiego – 4 311, pomorskiego – 2 016, zachodnio-pomorskiego – 1 014, wielkopolskiego – 820, kujawsko-pomorskiego – 636, lubuskiego – 513 mazowieckiego – 351, łódzkiego 263. W niektórych gminach województwa opolskiego Niemcy stanowią większość mieszkańców i w związku z tym odgrywają znaczącą rolę we władzach samorządowych. W województwie tym mniejszość niemiecka uplasowała się na drugim miejscu w ostatnich wyborach samorządowych, dzięki czemu jej przedstawiciele tworzą grupę współpracującą w ramach wojewódzkich władz samorządowych (reprezentantami mniejszości niemieckiej są wicemarszałek województwa i wice wojewoda). Przedstawiciele mniejszości niemieckiej zasiadają w polskim Parlamencie od czasu wyborów uzupełniających do Senatu w lutym 1990 r. Po wyborach 27 września 2001 r. w Sejmie RP zasiada dwóch przedstawicieli mniejszości niemieckiej: Henryk Kroll i Helmut Paździor. Wśród szkół dla mniejszości narodowych najwięcej jest szkół z nauką języka niemieckiego. Ogólna liczba publicznych placówek oświatowych (przedszkoli, szkół podstawowych, gimnazjów i liceów), w których nauczany jest jako ojczysty język niemiecki wynosi 325, a uczęszcza do nich 37 005 uczniów¹¹. Przedstawiciele mniejszości niemieckiej są w większości katolikami, a tylko nieliczni deklarują protestantyzm (Kościół Ewangelicko-Augsburski).

Główne organizacje:

- Związek Niemieckich Stowarzyszeń Społeczno-Kulturalnych w Polsce – reprezentuje 10 Towarzystw Społeczno-Kulturalnych w 10 województwach i ok. 600 kół terenowych; do Związku należy 10 członków (organizacji) stałych i 7 organizacji zrzeszonych,
- Niemiecka Wspólnota „Pojednanie i Przyszłość”,
- Stowarzyszenie Mazurskie,
- Rada Niemców Górnośląskich,
- Konserwatorium im. Josepha von Eichendorffa,
- Stowarzyszenie Autorów i Twórców Mniejszości Niemieckiej w Polsce w Bytomiu.

¹⁰ Por. F. Kalinowska, *Kompendium wiedzy o społeczeństwie*.

¹¹ Por. F. Bielak, *Niemiecka grupa narodowa w Polsce*, Warszawa 1990, s. 20.

Litwini to mniejszość narodowa, licząca 5 639 obywateli RP w tym: w województwie podlaskim – 5 097, mazowieckim – 99, warmińsko-mazurskim – 83, pomorskim – 75, zachodnio-pomorskim – 67, dolnośląskim – 53. Największe skupisko osób należących do mniejszości litewskiej znajduje się na terenie gmin: Puńsk, Szypliszki, Krasnopol i Sejny (województwo podlaskie). W gminie Puńsk Litwini, stanowiący ponad 80% ludności, dominujący udział we władzach samorządowych. Mają także swoich przedstawicieli we władzach powiatu sejneńskiego. Nauczanie języka litewskiego i w języku litewskim zorganizowane jest na wszystkich poziomach nauczania w 19 placówkach. Do szkół tych uczęszcza łącznie 720 uczniów należących do litewskiej mniejszości narodowej. Mniejszość litewska jest jedyną mniejszością w Polsce, która jako dominujący model nauczania wybrała nauczanie prawie wszystkich przedmiotów w swoim języku ojczystym. W zdecydowanej większości Litwini mieszkający w Polsce należą do Kościoła Rzymskokatolickiego.

Główne organizacje:

- Wspólnota Litwinów w Polsce¹²,
- Stowarzyszenie Litwinów w Polsce,
- Stowarzyszenie Młodzieży Litewskiej,
- Fundacja Seina,
- Fundacja im. bpa. Antanasa Baranauskasa „Dom Litewski w Sejnach”.

Ukraińcy to mniejszość narodowa, licząca 27 172 obywateli RP w tym: w województwie warmińsko-mazurskim – 11 881, zachodniopomorskim – 3 703, podkarpackim – 2 984, pomorskim – 2 831, dolnośląskim – 1 422, podlaskim – 1 366, lubuskim – 615, mazowieckim – 579, małopolskim – 472, lubelskim – 389, śląskim – 309. W wyniku przeprowadzonej w 1947 r., przez ówczesne władze komunistyczne, akcji „Wisła”, ludność ukraińska, zamieszkująca tereny południowo-wschodniej Polski, została przesiedlona na tereny Polski północnej i zachodniej¹³. W efekcie największe skupiska mniejszości ukraińskiej znajdują się na terenach województw: warmińsko-mazurskiego, zachodniopomorskiego i dolnośląskiego. Części Ukraińców udało się uniknąć przesiedlenia z rodzimych terenów, a części pozwolono na powrót w 1956 ro-

¹² Organizacja ta została zarejestrowana w Polsce 1 kwietnia 1993 r. i pełni funkcję nadrzędną wobec istniejących w Polsce organizacji litewskich. Podstawowym jej zadaniem jest reprezentowanie społeczności Litwinów wobec władz polskich i za granicą, jak również koordynowanie działalności poszczególnych organizacji i instytucji litewskich.

¹³ Por. M. Czech, *Mniejszość ukraińska w Polsce*, „Więź” (1991), nr 11-12, s. 23-34.

ku. Stąd też skupiska mniejszości ukraińskiej w województwie podkarpackim i małopolskim. Mniejszość ukraińska posiada własnych przedstawicieli we władzach samorządowych, głównie w województwie warmińsko-mazurskim, (przedstawiciel społeczności ukraińskiej pełni funkcję przewodniczącego sejmiku województwa). Nauczanie języka ukraińskiego, jako języka ojczystego, prowadzone jest w 136 placówkach dla 2 774 uczniów. Ukraińcy w Polsce należą do dwóch Kościołów: Kościoła Katolickiego Obrządku Greckokatolickiego i Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego.

Główne organizacje:

- Związek Ukraińców w Polsce¹⁴,
- Związek Niezależnej Młodzieży Ukraińskiej,
- Związek Ukraińców Podlasia,
- Ukraińskie Towarzystwo Lekarskie,
- Ukraińskie Towarzystwo Nauczycielskie w Polsce,
- Stowarzyszenie Ukraińców – Więźniów Politycznych Okresu Stalinowskiego,
- Bractwo Cerkiewne św. Włodzimierza,
- Fundacja Kultury Ukraińskiej,
- Fundacja św. Włodzimierza Chrzciciela Rusi Kijowskiej.

Żydzi to mniejszość narodowa, do której przynależność zadeklarowało, podczas przeprowadzonego w 2002 r. narodowego spisu powszechnego ludności i mieszkań – 1 055 obywateli RP w tym: w województwie mazowieckim – 397, dolnośląskim – 204, śląskie – 92, łódzkim – 65, małopolskim – 50. Żydzi mieszkają w rozproszeniu, przede wszystkim w dużych miastach. Pierwsze wzmianki o Żydach na terenach polskich pochodzą z X w., a pierwszym oficjalnym polskim dokumentem, nadającym Żydom przywileje i autonomię był statut kaliski z XIII w. II wojna światowa przyniosła nie tylko zagładę prawie 90% polskich Żydów, doprowadziła również do przerwania ciągłości żydowskiej tradycji oraz życia religijnego i kulturalnego w Polsce¹⁵. Tuż po zakończeniu II wojny światowej w kilku falach emigracyjnych wyjechała większość z tych, którzy przeżyli holocaust, ale dopiero wydarzenia końca lat sześćdziesiątych (marzec 1968), kiedy użyto problemu żydowskiego do rozgrywek politycznych, przyczyniły się do rozbicia środowiska żydowskiego w Polsce. Obecnie nie ma w Polsce szkół publicznych, w których wykładany byłby hebrajski lub jidysz jako języki

¹⁴ Por. B. Weigel, dz. cyt., s. 56.

¹⁵ Por. I. Wysoki, *Żydzi w dziejach Polski*, Warszawa 1995, s. 34-38.

ojczyste. W Warszawie i Wrocławiu funkcjonują dwie prywatne szkoły, w których prowadzona jest nauka języka hebrajskiego, a Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów w Polsce organizuje kursy języka jidysz. Żydzi to wyznawcy religii mojżeszowej.

Główne organizacje:

- Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów w Polsce¹⁶,
- Stowarzyszenie Dzieci Holocaustu w Polsce,
- Stowarzyszenie Żydowski Instytut Historyczny,
- Polska Unia Studentów Żydowskich,
- Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP.

Romowie to mniejszość etniczna, licząca 12 731 obywateli RP, w tym: w województwie małopolskim – 1 678, dolnośląskim – 1 319, mazowieckim – 1 291, śląskim – 1 189, wielkopolskim – 1 086, łódzkim – 1 018, opolskim – 847, podkarpackim – 712, zachodnio-pomorskim – 699, lubelskim – 670, kujawsko-pomorskim – 634, warmińsko-mazurskim – 426, podlaskim – 365, świętokrzyskim – 338, lubuskim – 272, pomorskim – 187. Romowie w Polsce należą do cztery głównych grup etnicznych: Polska Roma, Romowie Karpaccy (Romowie Górscy, Bergitka Roma), Kelderasz i Lowarzy. Pierwszy dokument, poświadczający obecność Romów w Polsce datowany jest na rok 1401 i pochodzi z Krakowa. Od XVI w., do Polski zaczęli przybywać z Niemiec Romowie nazwani później Polska Roma. Romowie Karpaccy to potomkowie grup wędrujących wzdłuż łuku Karpat lub przybywających do Polski od strony Niziny Węgierskiej. W II połowie XIX w., z terenów Siedmiogrodu i Wołoszczyzny rozpoczęła się migracja Kelderasz (Kelderari – kotlarze) i Lowarów (Lovari – handlarze końmi). Większość Romów prowadzących niegdyś wędrowny tryb życia mieszka dzisiaj w miastach: w Warszawie, Poznaniu, Wrocławiu, Łodzi, Krakowie, Gdańsku oraz mniejszych ośrodkach. Jest to konsekwencją przymusowej polityki osiedleńczej prowadzonej przez władze PRL. Romowie Karpaccy (prowadzący osiadły tryb życia od kilkuset lat) zamieszkują górskie tereny woj. małopolskiego. Ich społeczności znajdują się także w miastach Górnego i Dolnego Śląska i w Nowej Hucie, gdzie w latach 50-tych XX w., zatrudniano Romów w ramach polityki produktywizacyjnej¹⁷. Przeważająca część

¹⁶ Instytucja ta powstała w 1950 roku i jest największą organizacją żydowską w Polsce.

¹⁷ Zob. R. Kwiatkowski, L. Gruszczyński, H. Paweł, J. Pasternak, *Opis położenia społecznego Romów w Polsce*, Katowice-Oświęcim 1999; L. Zakrzewski, *Raport z badań problemu: Mapa społeczna Romów w województwie świętokrzyskim 2001*, Kielce 2002.

uczniów pochodzenia romskiego uczęszcza do szkół publicznych ucząc się w systemie zintegrowanym, razem z uczniami polskimi. Funkcjonują także tzw. klasy romskie (kilkanaście). Szczególnym przypadkiem jest Parafialna Podstawowa Szkoła Romska w Suwałkach – jedyna szkoła niepubliczna, która organizuje bezpłatne nauczanie dzieci pochodzenia romskiego. Około 30% populacji dzieci romskich w ogóle nie wypełnia obowiązku szkolnego. Romowie w Polsce to w zdecydowanej większości wyznawcy Kościoła Rzymskokatolickiego, są jednak także wśród nich wyznawcy prawosławia, członkowie Kościoła Zielonoświątkowców i Związku Świadków Jehowy.

Organizacje:

- Centralna Rada Romów,
- Stowarzyszenie Romów w Polsce,
- Centrum Kultury Romów w Polsce – Stowarzyszenie Kulturalno-Społeczne z siedzibą w Tarnowie¹⁸,
- Stowarzyszenie Mniejszości Narodowej Cyganów RP „Solidarność” z siedzibą w Kielcach,
- Stowarzyszenie Mniejszości Narodowej Romów „Roma Union” z siedzibą we Włocławku,
- Stowarzyszenie Romów w Limanowej,
- Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Romów w RP w Kędzierzynie – Koźlu,
- Związek Romów Polskich w Szczecinku,
- Centrum Doradztwa i Informacji dla Romów w Polsce z siedzibą w Łodzi,
- Małopolskie Stowarzyszenie Romów w Andrychowie,
- Stowarzyszenie „Nowa Roma” z siedzibą w Lublinie,
- Stowarzyszenie Kobiet Romskich w Polsce z siedzibą w Krakowie,
- Towarzystwo Krzewienia Kultury i Tradycji Romskiej „Kałe Jakha” z siedzibą w Krakowie,
- Stowarzyszenie Romów w Krakowie,
- Stowarzyszenie Romów w Polsce „Czerchań” z siedzibą w Bytomiu,
- Stowarzyszenie Społeczności Romskiej „Familia” w Tarnowie,
- Stowarzyszenie Romów w Stalowej Woli,
- Stowarzyszenie Kultury Romów „Hitano” w Olsztynie,
- Stowarzyszenie Twórców i Przyjaciół Kultury Cygańskiej z siedzibą w Gorzowie Wielkopolskim.

W połowie lat 90-tych w granicach państwa polskiego zamieszkiwało jeszcze kilka innych mniejszości i grup etnicznych. Zaliczyć do nich należy

¹⁸ Jest to pierwsza organizacja społeczno-kulturalna Romów, która powstała w Polsce w 1963 r. w Tarnowie.

przede wszystkim: Słowaków (Spisz i Orawa), Rosjan (Mazury i Suwalszczyzna), Ormian (Śląsk, Trójmiasto, Warszawa, Kraków), Tatarów (Białystok, Gdańsk, Gorzów Wielkopolski, Elbląg, Wrocław), Greków i Macedończyków (Dolny Śląsk, Rzeszowszczyzna). Istotny wpływ na obraz życia mniejszości narodowych w Polsce wywiera odgórna polityka państwa polskiego. Wywiera ona przemożny wpływ na kształt ich życia w płaszczyźnie społecznej, ekonomicznej, kulturowej i organizacyjnej. Mniejszości narodowe postrzegane są głównie przez pryzmat folkloru, tradycji i obyczajów.

3. Podstawowe prawa mniejszości narodowych

Polskie ustawodawstwo szczegółowo określa prawa mniejszości narodowych. Najważniejszym aktem jest Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, w której mowa jest o prawach mniejszości narodowych. Konstytucja zakazuje dyskryminacji oraz istnienia organizacji, których program lub działalność zakłada lub dopuszcza nienawiść rasową i narodowościową. Obszernie opisuje też prawa związane z swobodą wyznań religijnych. Odrębny artykuł Konstytucji poświęcony jest prawom mniejszości narodowych¹⁹. Gwarantuje on obywatelom polskim należącym do mniejszości narodowych i etnicznych wolność zachowania i rozwoju własnego języka, zachowania obyczajów i tradycji oraz rozwoju własnej kultury. Zapewnia także mniejszościom narodowym i etnicznym prawo do tworzenia własnych instytucji edukacyjnych, kulturalnych i instytucji służących ochronie tożsamości religijnej oraz do uczestnictwa w rozstrzyganiu spraw dotyczących ich tożsamości kulturowej. Wśród innych, podstawowych aktów prawnych należy wymienić także: ordynację wyborczą, prawo o stowarzyszeniach, ustawę o języku polskim, ustawę o systemie oświaty, rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie kształcenia umożliwiającego podtrzymanie tożsamości narodowej, etnicznej i językowej uczniów należących do mniejszości narodowych, rozporządzenie tego samego ministra dotyczące zwiększenia subwencji oświatowej dla szkół mniejszości narodowych o 20 % w stosunku do innych szkół, ustawę o radiofonii i telewizji, kodeks karny, kodeksy postępowania – administracyjnego, cywilnego i karnego, ustawę o ochronie danych osobowych. Polska przyjęła również szereg aktów prawa międzynarodowego, regulujących prawa mniejszości narodowych. Są to między innymi: Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 4 listopada 1950 r., Międzynarodowa Konwencja w Sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Rasowej z 7 marca

¹⁹ http://www.mswia.gov.pl/mn_narod_1a.html#Podstawowe (10.02.2005)

1966 r., Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 16 grudnia 1966 r. i Konwencja Praw Dziecka z 20 listopada 1989 r. W Europie najważniejszym dokumentem regulującym prawa mniejszości narodowych jest Konwencja ramowa Rady Europy o ochronie mniejszości narodowych. Polska podpisała ten dokument w 1995 r., a ratyfikowała go 10 listopada 2000 r. Kraj nasz stał się stroną Konwencji 1 kwietnia 2001 r. Zapisy dotyczące praw poszczególnych mniejszości narodowych znalazły się w traktatach, jakie Polska zawarła ze wszystkimi swoimi sąsiadami: Republika Federalna Niemiec, Republika Czeska, Republika Słowacka, Ukraina, Republika Białoruś, Republika Litewska oraz Federacja Rosyjska. Prawa te zostały także zapisane w umowach międzyrządowych o współpracy kulturalnej, zawartych z tymi państwami. Doceniając szczególne znaczenie oświaty dla zachowania tożsamości narodowej oraz zdając sobie sprawę z potrzeby współpracy w tej dziedzinie z krajami macierzystymi mniejszości narodowych, polskie ministerstwo edukacji zawarło stosowne zapisy w porozumieniach zawartych z ministerstwami oświaty sąsiednich państw. Klauzule dotyczące mniejszości narodowych zawarte w traktatach dwustronnych uwzględniają najważniejsze prawa mniejszości a także obowiązki, jakie bierze na siebie w związku z tym każde z państw. Zwracając uwagę na zróżnicowany zakres praw zawartych w poszczególnych traktatach można jednak wyróżnić kilka elementów wspólnych dla większości umów. Do podstawowych praw mniejszości narodowych, gwarantowanych prawem polskim należą:

- zakaz dyskryminacji oraz istnienia organizacji, których program lub działalność zakłada albo dopuszcza nienawiść rasową i narodowościową
- wolność zachowania i rozwoju własnego języka;
- wolność zachowania obyczajów i tradycji oraz rozwoju własnej kultury;
- prawo do nauki języka i w języku mniejszości;
- prawo do nieskrępowanej możliwości praktyk religijnych;
- prawo do tworzenia własnych instytucji edukacyjnych, kulturalnych oraz takich, których celem jest ochrona tożsamości religijnej;
- prawo do uczestnictwa w rozstrzyganiu spraw dotyczących własnej tożsamości narodowej;
- przywileje wyborcze dla komitetów wyborczych organizacji mniejszości.

6 lutego 2002 r. został powołany Zespół do Spraw Mniejszości Narodowych jako organ opiniodawczo-doradczy Prezesa Rady Ministrów²⁰. Kontynuuje on działania Międzyresortowego Zespołu do Spraw Mniejszości Narodowych, istniejącego w latach 1997-2001. W skład Zespołu wchodzi

²⁰ http://www.mswia.gov.pl/mn_narod_spr2002.html (10.02.2005)

przedstawiciele ministrów właściwych do spraw: administracji publicznej, finansów publicznych, oświaty i wychowania, pracy, sprawiedliwości, spraw wewnętrznych, zabezpieczenia społecznego, spraw zagranicznych oraz Komitetu Integracji Europejskiej, Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego, Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, a także Prezes Urzędu ds. Repatriacji i Cudzoziemców. Przewodniczącym Zespołu jest podsekretarz stanu w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji, wiceprzewodniczącym – podsekretarz stanu w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego, a sekretarzem – pracownik MSWiA. Obsługę Zespołu zapewnia MSWiA. W ramach Zespołu funkcjonuje Podzespół do Spraw Edukacji Mniejszości Narodowych. Główne zadania Zespołu to:

- opracowywanie działań rządu, które mają stwarzać odpowiednie warunki dla mniejszości narodowych,
- koordynacja działań organów administracji rządowej, zajmujących się sprawami mniejszości,
- ocena i propozycje rozwiązań zmierzających do zapewnienia praw i zaspokojenia potrzeb mniejszości,
- przeciwdziałanie zjawiskom naruszania ich praw,
- inicjowanie badań nad sytuacją mniejszości narodowych w Polsce,
- popularyzacja i nagłaśnianie w społeczeństwie polskim ich spraw i problemów²¹.

Przy tak małym udziale mniejszości w ogólnej populacji, Polska z powodzeniem mogłaby stać się krajem modelowym, państwem gdzie stosunki mniejszości z władzami centralnymi i terenowymi są praktycznie bez zadrażeń. Jednak problem mniejszości wzbudzał zawsze emocje niewspółmierne do ich liczby. Początek lat dziewięćdziesiątych przyniósł zmianę sytuacji mniejszości w Polsce zarówno pod względem politycznym jak i społecznym. Przede wszystkim zmieniło się nastawienie władz państwowych, zwłaszcza szczebla centralnego. Deklarują one poparcie dla rozwiązania niektórych problemów mniejszości. W ciągu ostatnich kilku lat uchwalono kilka ustaw, w których zostały zawarte zapisy dotyczące mniejszości narodowych: ustawa o systemie oświaty, Ordynacja wyborcza do Sejmu RP, ustawa o radiofonii i telewizji. Rozwiązania zawarte w tych trzech aktach dotyczą dziedzin tak istotnych dla mniejszości jak oświata, możliwość własnej reprezentacji parlamentarnej czy możliwość nadawania własnych programów radiowych i telewizyjnych. Równocześnie jednak przyjęta w 1989 r. ustawa o stowarzyszeniach zrównała prawa organizacji mniejszości z innymi stowarzyszeniami.

²¹ http://www.mswia.gov.pl/mn_narod_spr_podzesp.html (11.02.2005)

Pozbawiła tym samym możliwości dotowania organizacji mniejszości przez państwo. Spowodowało to utratę dużej części lokali i znaczne ograniczenie działalności kulturalne przez te organizacje.

Jednocześnie jednak trzeba zwrócić uwagę, że zdecydowaną większością środków finansowych przeznaczonych na wspieranie mniejszości narodowych dysponują, po reformie jaka się w ostatnich latach dokonała w Polsce, samorządy lokalne. Obecnie to samorządy utrzymują szkoły, odpowiadają za nauczanie języka mniejszości narodowych, wspierają działalność kulturalną, współpracują i sprawują nadzór nad stowarzyszeniami mniejszości narodowych. Rząd natomiast stara się, zgodnie z zasadą pomocniczości państwa, stwarzać jak najlepsze ku temu warunki. Na poziomowe regionalnym (wojewódzkim) sprawami mniejszości narodowych zajmuje się zarówno administracja rządowa jak i samorządowa. Wojewodowie powołali pełnomocników bądź doradców do spraw mniejszości narodowych. Regulacje prawne dotyczące mniejszości narodowych nie zostały w Polsce zakończone. Kwestie te znajdują miejsce w zmieniającej się strukturze państwa. Ma to związek zarówno z wciąż wzbogacającym się prawodawstwem dotyczącym mniejszości narodowych w Europie, jak i trwającymi od ponad dziesięciu lat reformami w Polsce. Zmiany te zmierzają w wyraźnym kierunku – zapewnienia mniejszościom narodowym najlepszych warunków funkcjonowania w demokratycznym państwie, z możliwością jak najpełniejszego uczestniczenia w społeczeństwie obywatelskim, przy zachowaniu odrębnej tożsamości narodowej.

Analizując zagadnienie podstawowych praw mniejszości narodowych niezbędnym wydaje się przedstawienie stanowiska Kościoła katolickiego w tej kwestii. Otóż Kościół ze swej istoty jawi się jako naturalny sprzymierzeniec mniejszości narodowych, z tego prostego faktu, że jest posłany do wszystkich ludzi żyjących na ziemi (KDK 58). Dlatego głosi w swym społecznym nauczaniu, że prawa mniejszości są częścią powszechnych, nienaruszalnych i niezbywalnych praw człowieka, których fundamentem jest godność osoby ludzkiej²². W swojej działalności na forum międzynarodowym Stolica Apostolska poświęca problematyce mniejszości, uchodźców i migrantów bardzo wiele uwagi. Prawa mniejszości są bowiem obecnie w wielu krajach szczególnie zagrożone i deptane. Poszanowanie praw mniejszości narodowych przynależy w sposób ścisły do chrześcijańskiej wizji człowieka i świata i wiąże się z preferencyjną opcją Kościoła na rzecz ubogich Mniejszość słabych.

²² Por. H. Skorowski, *Problematyka praw człowieka*, Warszawa 1999, s. 26-30.

Zakończenie

Mniejszość narodowa to grupa obywateli nie zajmująca dominującej pozycji, posiadająca cechy etniczne, religijne i językowe różniące ją od cech większości populacji, mająca poczucie solidarności wewnętrznej, kierująca się wolą samo zachowania i osiągnięcia równości z większością w świetle prawa i praktyki społecznej. Mianem mniejszości narodowych zwykło się nazywać te społeczności, które zamieszkują na ziemiach polskich od stuleci bądź kilkudziesięciu lat, posiadają własne struktury organizacyjne, wyznaniowe, społeczno-kulturalne i zaadoptowali się dobrze w rzeczywistości społeczno-ekonomicznej i politycznej Polski. Do najważniejszych mniejszości narodowych, jakie zamieszkują terytorium naszego kraju zaliczyć należy: Białorusinów, Ukraińców, Żydów, Litwinów, Romów oraz Niemców. Wszystkim mniejszościom narodowym polskie ustawodawstwo gwarantuje ich prawa, a zwłaszcza wolność zachowania i rozwoju własnego języka, zachowania obyczajów i tradycji oraz rozwoju własnej kultury. Kształtowanie się demokratycznej III Rzeczypospolitej oraz zasadnicze zmiany w stosunkach Polski z jej sąsiadami, stworzyły szansę normalnego rozwiązywania problemów mniejszości narodowych. Dużo jednak czasu musi upłynąć, aby zmienić dawne stereotypy upatrujące w istnieniu mniejszości, nawet tych nielicznych, groźbę dla narodu polskiego. Brak informacji na temat mniejszości narodowych przez dziesięciolecia ukształtował mity sprzyjające konfliktom. Dlatego wszyscy musimy włożyć dużo wysiłku, aby Polacy i inne nacje zamieszkujące w granicach naszego kraju wzajemnie się poznały i zaakceptowały.

SOMMARIO

Le minoranze nazionali in Polonia dopo 1989 anno

Questo articolo `e una prova di presentazione delle probleme minoranze in periodo trasformazione dalla Polonia. Oggi in Polonia abbiamo qualche piu importante le minoranze: niemiecka, bialoruska, ukraineka, romska, litewska i zydzowska. Loro hanno sue l`istituzione culturali, sociali e anche educazioni. La legislazione polacca garantire loro gli diritti elementari uomini.